

Opetuksen näkökulma

Tarkastelen peruskoulun luokkien 7–9 äidinkielen oppikirjasarjoja (Kielentaito, Matka kieleen, Oma kieli ja Toisin sanoen) käytännön koulutyön näkökulmasta. Koska peruskoulun seitsemäs luokka, alasteen luokanopettajan hoivista aineopetukseen siirtymisvaihe, on opetuksellisesti ja oppilaalle ensimmäisen kouluvuoden jälkeen tärkein kausi, olen tutustunut yksityiskohtaisesti juuri tämän luokan oppikirjoihin, mutta olen käynyt läpi myös muiden yläasteen luokkien kirjat ja havainnut, että ne noudattavat samoja ratkaisuja, joihin tekijät seitsemännen luokan kirjoissa ovat päätyneet. Lähinnä olen vertaillut tehtävien mielekkyyttä ja motivoivuuutta, otsikointia, olennaisten asioiden erottumista, painoasun typografista vaihtelevuutta ja kuvitusta. En siis puutu oppiaineeseen valintaan enkä siihen, miten kuhunkin sarjaan valittu aines vastaa »Popsin» ja »Äkken» luokkakohtaisia tavoitteita.

Tehtävien mielekkyys ja motivoivuus sitoutuvat läheisesti toisiinsa. Aivan samoin kuin opettaja antaessaan tehtävän pyrkii saamaan sen tavoitteiseksi, myös

Äidinkielen opetus

oppikirjan, joka sekä luokassa että kotona usein edustaa opettajaa, pitäisi tarjota käyttäjälleen pelkän ohjeen lisäksi myös tavoite, tarkoitus, miksi juuri tämä tehtävä tehdään. Kun kirjassa on esim. ohjeena *Alleviivaa nominit* ja tekstin katkelma, jää monen oppilaan mielestä tavoitteeksi pelkkä alleviivaaminen, joka ei häntä suuresti innostane. Jos tehtävä sen sijaan on tavoitteinen (esim. *Pyrimme nyt tunnustamaan nominit. Alleviivaa ne seuraavasta tekstistä*), voimme ainakin toivoa, että oppilas, joka seitsemännelle luokalle siirtyessään on vielä arvaamattoman lapsellinen, ehkä samastaa itsensä muihin pyrkijöihin ja tunnustajiin. Oppilaan havaintojen valikoitumista ja tarkkaavaisuuden suuntautumistahan ohjaavat yksilön hetkelliset odotukset, joissa mahdollisten tiedollisten odotusten lisäksi ovat mukana mm. oppilaan senhetkiset pelot, toiveet ja intressit, kuten J. M. von Wright äidinkielen opettajien kesäpäivillä Lappeenrannassa totesi.

Oppikirjan kuvituksella taas on opetuksessa ja oppimisessa varsin suuri merkitys. Vaikka tietopuolinen, kielentuntemuksen kannalta eksplisiittinen aines painottuukin peruskoulun yläasteella, on affektisella aineksella silti vielä tällöinkin oma osuutensa, ja onnistunut kuvitus lisää juuri affektista ainesta. Ala-asteellahan kuvan tehtävänä on usein tekstin tai tekstin osan toistaminen, täydentäminen ja ympäröivään todellisuuteen ankkuroiminen, mutta yläasteella kuva ennen kaikkea avartaa oppilaan tietämystä, ohjaa elämyksiä ja valaisee uusia yhteyksiä. Tällöin kuvitus on opettajan arvaamaton apu, kun hän suunnittelee eriyttäviä ja yksilöiviä (lisä-) tehtäviä. Yhtä olennainen on kuvituksen merkitys myös oppilaille: liian lapselliset tai irralliset kuvat voivat saada hänet vieroksumaan tekstiäkin.

Tekstin typografinen vaihtelevuus ja olennaisen aineksen vaivaton erottaminen helpottavat ainakin luokan hitaimpien lukijoiden ja heikoimpien oppilaiden työtä. Äidinkieli ja erityisesti kielentuntemus ei tutkimusten mukaan kuulu suosituimpiin aineisiin, ja kaikenlaiset tekniset helpotukset ja houkuttelukeinot, kuten otsikoinnin puhuttelevuus, marginaalin iskus sanat ym.,

voivat tehdä opittavan asian kiintoisammaksi ja auttavat ainakin mieleen painamista.

Omién havaintojeni lisäksi olen kysellyt yläasteen äidinkielenopettajien mielipiteitä käytettävistä oppikirjoista. Heidän mielestään opettajan tavallisin ongelma on käytettävästä oppikirjasta riippumatta aineksen karsinnan ongelma, sillä jokaisessa kirjassa on tarjolla ainesta paljon yli sen, mitä vuodessa ehditään käsitellä. Tämä nivoutuu paitsi oppiainekseen myös tehtäviin: jos karsin jonkin asian, joudun jättämään myös siihen liittyvän tehtävän tai tehtävät. Entä seuraavana vuonna? Todennäköisesti opettaja onkin toinen. Odottaako hän, että edeltävä kirja on käsitelty »kannesta kanteen» -menetelmällä? Toisaalta moni opettaja on tyytyväinen, kun kirjassa on runsaasti tehtäviä; ei ainakaan synny työttömyyspulmia luokassa. Vaikka melko vapaa aineksen valinta on suomalaisen äidinkielenopettajan ehdoton etuoikeus, tulee joskus ajatelleeksi, onko sittenkin helpompi opettaa silloin, kun käytännöllisesti katsoen tunti tunnilta on säädetty, mitä (ja miten) opetetaan.

Ilahduttavaa on, että jokaisessa sarjassa ainakin implisiittisesti tähdenneetään kirjoituskirjaimin kirjoittamista, sillä näin ne tukevat useimpien äidinkielenopettajien tuskallista työtä sen hyväksi, että oppilaat vielä yläasteellakin säilyttäisivät edes jotenkuten luettavan käsialan ja jopa kehittäisivät sitä. Olkoon, että kirjoitus- ja sanelukoneet on keksitty: tavallisen kansalaisen yleisin muistiinmerkitsemiskeino on kuitenkin käsin kirjoittaminen, ja tällöin kirjoituskirjaimet nopeudessa voittavat tekstauksen.

Jokaisen tarkasteltavan sarjan tekijöiden joukossa on ainakin yksi äidinkielen didaktiikan erikoistuntija, ja on odotuksenmukaista, että sekä oppikirjat että opettajan oppaat ylimalkaan noudattelevat äidinkielen opetuksen vakiintuneita suuntaviivoja. Seuraavassa esittelen havaintojani ja mielipiteitäni eri teoksista kirjan nimen mukaisessa aakkosjärjestyksessä.

Kun lukija avaa *Kielentaito 7:n*, on ensimmäisenä kuivan asiallinen sisälly-

Äidinkielen opetus

luettelo. Heti alussa esitellään opiskelun suunnittelun yhteydessä peruskoulun seitsemännän luokan äidinkielen opetuksen tavoitteet epäkielipolisena luettelona (*I. Kielentuntemus — tuntee sanaluokat, sijamuodot ja lauseenjäsenet* -tyyppiä), ja näihin liittyy opiskelun suunnittelun ryhmätehtäviä. Tarkoitus on varmasti hyvä, mutta epäilenpä suuresti, että seitsemäsluokkalaisten on jo pelkkänä lukusuorituksena ylivoimaista valita käytettävissä olevista kirjasarjoista viisi kiintoisinta, vaikka työ jaettaisiinkin ryhmän jäsenille, kun aikuiselle on jo neljän sarjan kirjojen lukemisessa työtä. Haluan sanoa, että esim. edellä mainittu tehtäväsarja näyttää oppilasläheiseltä ja motivoivalta mutta vaatii oppilailta aivan liikaa.

KT:n teksti on typografisesti yksitoikkoista, vaikka vaihtelua tuovatkin värilliset otsikot, kursivointi ja olennaisten asioiden tähdentäminen taustavärin avulla. Kuvitusta — yleensä mustavalkoista — käyttämässäni laitoksessa (viides painos) on varsin vähän, ja yleensä se vastaa luokkatasoa. On ilmeisesti tietoista valintaa, että oppilaita esittävät piirroksot (esim. s. 68) antavat vaikutelman vuotta paria vanhemmista nuorista.

Harjoituksia on runsaasti, ja monet tehtävät (esim. harjoitus 13 s. 158) ovat niin moniosaisia, että ahkerimmallekin riittää työtä. Miten käsittänevät oppilaat lisätehtävän 5 s. 138 (*Arvioi Hyryn edellisiä tekstejä subjektin ja predikaatin käytön kannalta*)? Toisaalta paljon parjatut rästustehtävät voivat olla mielekkäitäkin silloin, kun kyseessä on kertausluonteinen harjoitus (s. 42—43). Vuosien takaiseen hittilistaan perustuva tehtävä (s. 151) puolestaan osoittaa, kuinka nopeasti ajankohtaisuuteen pyrkivä ja ikäkauden kiinnosteen huomioon ottava tehtävä vanhenee.

Lukutekstien tehtävät pysyttelevät yleensä tekstistä irti saatavissa asioissa: tarjolla on aiheita päähenkilöiden tunnistamisesta tekstin muokkaamiseen ja tekstin luomaan tunnelmaan. Jäin kaipaamaan tehtäviä, jotka innoittaisivat oppilaita luomaan tekstin pohjalta uutta.

Itse oppikirja ei anna opettajalle valikointivihkeitä, joskin harjoituksia täydentävät lisäharjoitukset. Hyvä ainakin aikuis-

sen kannalta on kunkin osan loppuun koottu ydinkielioppi; asiahakemisto sen sijaan puuttuu. Sarjaan kuuluu lukemisto ja laaja (= kallis) opettajan aineisto.

Matka kieleen alkaa oppilaskohtaisella lähtöselvityksellä, josta opettaja saa tietoja oppilaan kotipiiristä ja harrastuksista. Sisältö on osittain oppilasta puhuttelevaa, ja perusoppiainekseksi tarkoitettut asiat erottuvat alleviivattuina. Itse tekstissä käytetään tuki-, perus- ja lisäoppiaineksen sekä niiden tehtävien ilmaisimina eri tunnuksia.

Typografisesti teksti on melko yksioikoista. Olennaisimmat asiat on joko kehystetty tai osoitettu taustavärillä. Kuvia on vähän, ja valtaosa on yksivärihosteisia piirroksia. Kuvitus näyttää eri osissa vastaavan käyttäjien ikää.

Joidenkin tehtävien osalta (esim. s. 9—11) jää miettimään tehtävän mielekkyyttä; samaten hieman ihmetyttää neljän sivun uhraaminen lisätehtäväksi numerailien taivutusta harjoiteltaessa. Erityisen mielekkäänä en pidä myöskään esim. lisätehtävää (s. 77), jossa oppilasta kehoitetaan kirjoittamaan tiivistelmä Aku Ankan seikkailuista ja alleviivaamaan kertomuksesta adverbialit. Vaikka tiivistelmän ja kertomuksen samastamisen vielä hyväksyisikin, adverbialin tunnistaminen toki luontuisi paremmin muunlaisen tekstin kuin oppilaan omaan tuotokseen.

Opetuksellisesti sarja toteuttaa tutustumisen, omaksumisen ja soveltamisen hierarkiaa. Menetelmä ehkä motivoi oppilasta mutta vaatii opettajalta, että oppilaan täyttämät aukkopaidat todella tarkistetaan (esim. s. 37, 71). Erityisesti tässä sarjassa (mutta myös muissa sarjoissa) harrastetaan oppilasehtoista kertausta (tyyppiä *Palauta mieleesi sanaluokat*). Taas tavoite on ihanteellinen, mutta sopii vain kysyä: mistäs palautetaan, jos oppilas ei ole aiemmin-kaan asiaa vaivautunut oppimaan ja alasteen kirjat ovat saattaneet jo kadota.

Keskeinen kielioppi on koottu kunkin osan päätteeksi. Jokaisessa osassa on aakkosellinen asiahakemisto, ja yhdeksännen luokan kirjassa on lisänä oikeinkirjoitusohjeet ja pieni aineen (!) kirjoitusopas. Opettajan oppaat kuuluvat sarjaan.

Oma kieli -sarja on tarkasteltavista

Äidinkielen opetus

sarjoista uusin, ja jo ensimmäinen selailu osoittaa, että tekijät ovat voineet kehittää aiempien sarjojen oivalluksia ja ottaa oppia puutteista. Tämä käy ilmi niin osien rakenteesta, kuvituksesta ja havainnollistamisesta kuin tekstin typografiastakin.

Jo seitsemännen luokan ensimmäinen aukeama »Tullaan tutuiksi» on oppilasläheinen, ja sama puhuttelevuus jatkuu sisällössä ja otsikoinnissa kautta sarjan minä-, sinä- ja me-henkisenä. Kirjasintyyppin ja -koon vaihtelu sekä värien käyttö saa tekstin vaikuttamaan helppolukuiselta, ja kursivoidut tehtävät erottuvat hyvin. Kuvitus on runsasta ja sekä aihepiireiltään että toteutukseltaan vaihtelevaa ja erilaisiin lisätehtäviin luontuvaa. Vaikeahahmotteisia asioita havainnollistetaan kaavioiden avulla (esim. s. 64, 164), ja erityyppisiä käsialoja — niin aitoa oppilastyötä kuin malliksi soveltuvaa kaunokirjoitusta — on runsaammin 7. ja 8. luokan kirjoissa, vain malliksi OK 9:ssä.

Opetusteknisesti sarja on kiintoisa, sillä jokaisen jakson alussa esitellään helppotajuisesti tavoitteet ja jakson lopussa kootaan opitut asiat. Ehkä tästä syystä aakkosellisen hakemisto puuttuu. Tähdentämäni tavoitteisuus käy ilahduttavasti ilmi monista tehtävistä: esim. yksinkertainen korjaustehtävä tulee mielekkääksi, kun huomauteetaan *Näin testaat oikeinkirjoitustaitoasi* ja tehtävän jälkeen perustellaan, miksi väli-merkkejä käytetään. Oppilasta ohjataan myös käyttämään hyväksi oppimaansa (esim. *Käytä hyväksesi tuntomerkkien luetteloa ja etsi objektit seuraavasta tekstistä!* OK 7 s. 201).

»Lisävarusteiltaan» OK on täydellisin, sillä opettajan oppaan lisäksi sarjaan kuuluvat erillinen työkirja, oppimateriaalialkku ja kunkin kirjan oppimääriin perustuvat kokeet. Tosin jotkut opettajat

pitävät erillistä työkirjaa sarjan puutteena.

Toisin sanoen -sarja ei tässä vertailussa enää erotu samalla tavalla uutena ja innoittavana kuin ilmestyessään 70-luvun alkupuolella oppikirjamarkkinoille, sillä monet sen aikanaan muista äidinkielen oppikirjoista poikkeavat ajatukset ja oivalukset on ajan myötä omaksuttu myös muihin oppikirjoihin ja opettajistokin on jo ehtinyt osaksi uudistua tai tutustua perinnäisestä poikkeaviin kielioipillisiin näkemuksiin.

TS 7:n (uudistettu laitos) sisällys ja otsikointi on asiallista mutta ei erityisen puhuttelevaa. Mustavalkoista piirros- ja valokuvakuvitusta on melko runsaasti, ja kuvat antavat opettajalle hyviä tehtävääihteitä. Vaihtelua tekstiin tuovat joka osassa marginaalikuvat ja alaotsikot. Tehtävät sitoutuvat usein toisiinsa, ovat vaihtelevia ja oppilaan elämänpiiriin liittyviä. Tärkeimmät asiat erottuvat helposti väreän rajatuista laatikoista tai alleviivattuina tekstistä. Jotkut opettajat valittavat lukutekstien vähyyttä; itse pidän teksteihin liittyvistä tehtävistä. Asiahakemisto on joka osan lopussa.

Sarjaa käyttävät opettajat ovat erityisen tyytyväisiä opettajan oppaisiin, joissa opetus- ja käyttövihjeiden lisäksi ohjataan uuden käsitteistön tuntemukseen. Juuri uuden käsitteistön vuoksihan jotkut perinnäisen kielioipin hyvin hallitsevat opettajat aluksi tuntuivat tätä sarjaa oudoksuvan.

Kaikki käsiteltävät sarjat yhdentävät oppiainesta ja tehtäviä etenkin englannin mutta myös ruotsin opetukseen. Selvin ja hedelmällisin tämä pyrkimys on Oma kieli ja *Toisin sanoen* -sarjassa. Yhdentämisen laajentamista esim. matematiikan ja uskonnon suuntaan havaitsin vain *Toisin sanoen* -sarjassa.

Hilka-Liisa Matihaldi